

تاکم اول د کب بیدی خلاصن بولدی باد...

#DİREN BEYT-UL HİKME

Abbasi halifesi Mansur zamanında kurulduğu düşünülen Beyt-ül Hikme, Gundi Şapur'un bu rasyonalist geleneğinden ziyadesiyle etkilenmiştir. Siyasi *zeitgeist* ise bu etkileşime gayet uygundur. Abbasiler döneminde, İslam devletinin önceki dönemlerine göre fetih faaliyetleri, dolayısıyla farklı kültürlerle çatışma olgusu, azalma göstermiştir. Arap ve Müslüman olmayan toplumlar ile bir arada yaşama pratiği gelişmiştir.

Burak Bilgehan ÖZPEK

Aksamları televizyonda izlediğimiz haber bültenleri, bizlere Ortadoğu'da yaşanan savaş görüntülerini cömertçe yansıtıyor. Elinde makineli tüfekler olan bir grup radikali, Toyota marka bir pikabın üzerinde görüyoruz önce, ardından kubbe ve minareler ile süslü şehir silüetlerine bir bomba gürültüsü ve akabinde yükselen toz bulutu ekleniyor. Bazen, kafesler içine konmuş ve pazarlarda köle olarak satılan kadınlara şahit oluyor, bazen de çocuklarını sırtına alıp can havliyle kaçan, başka ülkelere sığınmak için yollara düşmüş ana babaların görüntülerini izliyoruz. Televizyonlar durmuyor, bu görüntüleri yorumlaması için akademisyenleri, gazetecileri, siyasetçileri ve uzmanları bir masa etrafına topluyor. Petrol kuyularından, sınırlardan, stratejik hesaplardan, askeri operasyonlardan ve ülkemizin bu karmaşada sağ salim yoluna devam etmesi için neler yapması gerektiğinden bahsediyorlar. Peki, bütün bu görüntülerden ve seslerden sonra, günün sonunda zihnimizde kalan Ortadoğu imgesi nedir? Bu dünyaya ve hayata ait olmaması gereken, tanımlanamayan varlığıyla bizi huzursuz eden, görmek istemediğimiz ve onun ne olduğuna dair hiçbir fikrimizin olmadığı bir distopya ülkesi midir?

Bu satırların yazarına göre, Ortadoğu zihnimizdeki mevcut imajlara mahkûm edilmemelidir. Böyle bir yaklaşım, bölgeyi tarihi bağlamından kopartmaktan, onun medeniyet mirasını reddetmekten başka bir şey değildir. Bunu anlamamız için, maruz kaldığımız görüntülerin önünü kapattığı tarihi keşfetmekle işe başlamak icap eder. Bu keşif, bizlerin günümüzün can sıkıcı Ortadoğu'suna neden geldiği sorusunu daha hararetli sormasını

da beraberinde getirebilir. Bu yazının amacı, elbette ki bu soruya cevap vermek değildir. Ancak, günümüz Ortadoğu'su ile tarihten kesitleri karşılaştırarak, bu sorunun anlam kazanmasına belki de cevaplanmasına yardımcı olabiliriz.

Abbasiiler döneminde ortaya çıkan mutezile akımı ve onun kurumsal karşılığı olan Beyt-ül Hikme (Hikmetler Evi), izlediğimiz görüntülerle zihnimizde oluşturduğumuz Ortadoğu imgesine meydan okuyacak bir örnek olabilir. Zira kimliklerin birbirlerini yok ederek var olabileceğini düşündüğü ve rasyonalitenin yerine uğruna ölmenin ve öldürmenin bile göze alındığı kutsal davaların olmadığı bir Ortadoğu'nun da mümkün olabileceğini bizlere gösterebilir.

Tesadüf mü Tekâmül mü?

Tarihin tuhaf bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde ilerlediği sanırım bir tek beni hayrete düşürmüyordur. Bu neden-sonuç ilişkisi, Abbasiiler döneminde kurulan Beyt-ül Hikme'nin de bir tesadüf sonucu aniden ortaya çıkmadığını göstermesi bakımından ilginçtir. Aslında hikaye Helenistik döneme kadar uzanır ve İskender'in fetihlerinden sonra kurulan akademik merkezler odaklanmak icap eder. Bu merkezler, Hıristiyanlığın Roma döneminde yayılmasından sonra zayıflamış ve felsefi gelenek dine rakip olarak görüldüğü için bu kurumlardan çok azı yaşayabilmişti. Bir şekilde ayakta kalmayı başara-bilen kurumlar, Roma devletinin yaratmaya çalıştığı standart din anlayışının dışında kendini tanımlayan, bu yüzden Ortadoğu ile etkileşimini arttıran Nesturilik ve Yakubilik gibi mezhepler ile yakın ilişki içerisindeydiler. Felsefi ve

ilmi çalışmaların yapıldığı bu merkezler, Roma'nın baskısı olmadan yaşayabildiler ve Mezopotamya ve İran toplumlarıyla etkileşimlerini sürdürdüler. Urfa, Nusaybin ve Antakya akademileri çeviri ve yazın faaliyetlerini yürüterek çalışmalarına devam ettiler. Bu kurumlar arasında en çok dikkat çeken Gundi-Şapur akademisidir. Roma İmparatoru Justinianus'un putperest filozoflara karşı başlattığı savaş, Atina akademisinin kapanmasıyla sonuçlandı. Buradan kaçan filozoflar, Sasani İmparatorluğu'na sığındı. Bunun sonucunda, Gundi-Şapur'da felsefe ve tıp alanında bir akademik merkez oluştu. Böylece, Grek kültürü Pers topraklarıyla harmanlandı ve Hint'ten Mezopotamya'dan gelen bilim insanlarının katkılarıyla parlak bir kurum ortaya çıktı. Birçok etnik ve dini farklılığın bir arada yaşadığı Gundi-Şapur akademisinin seküler bir kaygı taşıdığı ve amacının dinlerin bulunduğu cevaplara ikna etmek yerine sorular sorup onları cevaplamak olduğu söylenebilir.

Abbasi halifesi Mansur zamanında kurulduğu düşünülen Beyt-ül Hikme, Gundi Şapur'un bu rasyonalist geleneğinden ziyadesiyle etkilenmiştir. Siyasi *zeitgeist* ise bu etkileşime gayet uygundur. Abbasiler döneminde, İslam devletinin önceki dönemlerine göre fetih faaliyetleri, dolayısıyla farklı kültürlerle çatışma olgusu, azalma göstermiştir. Arap ve Müslüman olmayan toplumlar ile bir arada yaşama pratiği gelişmiştir. Bu durum, Halife Mansur'un hastalanması ile beraber enteresan bir hal almıştır. Zira bu hastalığa deva bulması için Gundi-Şapur tıbbiyesinden yetişme ve akademi hastanesinin başhekimi olan Curcis bin Cibrail, Bağdat'a davet edilmiş ve kendisini kabul ettirmesi uzun zaman almamıştır. Süryani dilinde yazmış olduğu tıp kitabı Künaş, halifenin saray kütüphanesinde yerini almıştır. Cibrail'in sarayın hekimi olması, ona çalışması için bir oda ve kütüphane verilmesi, kısa zamanda bu kütüphane raflarının kitaplarla dolması, yeni kitaplar için yeni odaların tahsis edilmesi, yeni edinilen kitapların büyük bir iştahla Arapça'ya çevrilmesi ve bu işleri yapmak için talebelerin istihdam edilmesi Beyt-ül Hikme'nin tohumlarını atmıştır. Müslüman bir halifenin sarayında Nesturi bir Hıristiyan olan Cibrail tıp alanında araştırmalarını yaparken, İranlı İbn-ül Mukaffa, Aristo'nun mantık külliyatını Arapçaya çevirmek ile meşguldü. Diğer Abbasi halifeleri de, küçük bir oda ve kütüphaneden türeyen akademik merkezi Beyt-ül Hikme'ye yani "bilgelik evi"ne dönüştürme konusunda inançlı bir tavır içindedirler. Harun Reşid, mütercimlerin üstadı olarak adlandırılan ve bir Süryani olan Yuhanna bin Masaveyh'i tercüme heyetinin

başına getirirken, Platoncu Pagan öğretisini Harran akademisinde öğreten Haccac bin Matar el Harani'den ise Öklit geometrisini tercüme etmesini istemiştir. Makine gittikçe hızlanmış, Halife Memun döneminde de devam etmiştir. Halife Memun'un yeni fikirlere olan açlığını, Bizans kralı III. Michael'e karşı kazandığı savaştan sonra tazminat olarak antik filozofların henüz Arapça'ya çevrilmemiş eserlerini istemesinden anlayabiliriz.

Peki, Beyt-ül Hikme'yi kısa zamanda kurumsallaştıran ve Hıristiyan, Pagan, Müslüman ya da Arap, Fars veya Süryani demeden birçok filozofun ona doğru koşmasına sebep olan düşünce neydi? Neden Ortadoğu, bu çeşitlilikten ve akılcılıktan uzaklaştı ve 8.-9. yüzyılda ulaştığı seviyeden 1500 sene sonra kız çocuklarının kafeslere konup cariyeye pazarlarında satıldığı bir yer haline geldi? Bu sorunun cevabı mutezile düşüncesinin temel felsefesine yaklaşmakla bulunabilir. Zira mutezile, insan aklının doğayı keşfetme potansiyeline inanır ve bunun din ile çelişen bir fikir olmadığını iddia eder. Tanrı'nın insanlara verdiği özgürlük, onları bir akıl ile donatmasıdır ki bu akıl insanların doğru ile yanlışı ayırt etmesine yarar. Aklın varlığı ise henüz bir peygamber ya da kutsal kitap ile tanışmasalar bile insanların akıl yoluyla Tanrı'nın varlığına ulaşmalarına sağlar. Diğer bir ifadeyle, insan kendisine vaaz edilen ibadet pratiklerini bir makine gibi sistemli bir şekilde uygulayarak Tanrı'nın varlığına tam olarak vâkıf olamaz. Belki bunun için doğanın sırları akıl yoluyla ifşa oldukça, aslında ortaya çıkan şey, Tanrı'nın ve onun insanlara bahsettiği doğanın ontolojik hikmetidir.

Bu düşünce, din ile bilim arasında açılmaya mütemayil makası kapatmaya taliptir. Ne var ki dram, umulan ile gerçekleşen arasındaki farktan ibarettir ve Beyt-ül Hikme'nin ve mutezilenin sonu da dramatik bir şekilde gerçekleşmiştir. Dönemin İslam dünyası akla karşı nakil geleneğinin ortaya çıkmasıyla sarsılmış, Kuran ve Hadis gibi İslam'ın temel kaynaklarının var olan ve olabilecek bütün bilgileri ve çözümleri barındırdığını öne süren Hanbeli mezhebinin meydan okumasıyla karşı karşıya kalmıştır. Yani, insan akıllı, değiştirilemez olan Kuran ve nakledilen Hadislerle odaklanmalı ve kendi acizyetinin farkında olmalıdır. Dolayısıyla, akla dayalı bilim ile din arasında bir köprü kurulamaz, bu köprü ancak dinin saflığını kirletir.

Halife Memun öldükten sonra mutezile, Ahmet bin Hanbel tarafından örgütlenen ve yayılan nakilci akım karşısında popülaritesini yitirdi. Onun ölümünden 4 sene sonra halife olan Mütevekkil'in geleneksel Sünni inanca geri dönmesiyle beraber hem mutezile hem de Beyt-ül Hikme uzun süren sessizliğe gömüldü. 1258 yılında, Hülagü'nün Bağdat'ı yağmalamasından içinde Beyt-ül Hikme'nin tarihi mirasını yani arşivini barındıran Bağdat Kütüphanesi de nasibini almıştır. Rivayet odur ki kitaplar yakılmış ve Dicle Nehri'ne atılmıştır. Ve nehir günlerce kitapların dağılan mürekkeplerinden ötürü lacivert akmıştır. Bu mürekkeplerin bir dönem, yani 9. yüzyılda, ekvatorun çapını hesaplayan matematik formüllerinin yazılı olduğu soluk bir sayfadan sızmış olması ise muhtemeldir. ○

Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi